

**Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön
a 18. század végén 19. század elején
– Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? –**

B. Gál Edit – Szilcz Ágnes – Deák Endre

ABSTRACT: *Life style and burial customs in Gyöngyös at the end of the 18th and the beginning of the 19th century.* It was during the summer of 1993 that the crypt of St. Elisabeth's Church, founded in the Middle Ages, was excavated. No written record remained until the 17th century about the history of the chapel which stood outside the town at that time. During the Turkish rule it was used as a granary. Between 1630–40 the landowners of Gyöngyös settled Slavic-speaking Protestant families from Upper Northern Hungary, who mainly made their living in industry. The Franciscans undertook their reconversion to the Catholic faith, therefore they requested this outer church, which they received from the town to fulfil this service. The excavation threw light on the burial customs and costume of this ethnic group, as well as its social role played in the restricted town community of the late 18th and early 19th century.

1992 őszén Dr. Nagy Lajos apát úr azzal a hírrel kereste fel a Mátra Múzeumot, hogy a Szent Erzsébet templom szentélye alatt – melynek felújítási munkálatai akkor kezdődtek – kriptát találtak. Ezen első utunk alkalmával az épület dél-keleti oldalán nyíló külső lejáraton át jutottunk az egykori temetkezési helyre. Apát úr véleménye már akkor az volt, hogy kellett lennie valahol a templomból is egy lejáratnak, melynek valószínűsíthető helyét csak sejteni lehetett az egymásra rakott koporsók tömege miatt.⁽¹⁾ A krypta északi oldala teljes hosszában és kb. 2 méter szélességben le volt falazva, s mint később kiderült e mögött is egymásra pakolt több tucat koporsó rejtőzött. Ugyanezt figyelhettük meg a déli oldalon, de ott csak kb. 2 méter hosszúságban húzódott a fal. A temetések időpontját ekkor még csak hozzávetőlegesen tudtuk megállapítani. Néhány használati tárgyat is találtunk teljesen rendezetlenül a fal mellé leszórva (szétszedett zöldmázos kályha, gyöngyösi kapa, edények) melyekről nem derült ki, hogy mikor és miért kerültek oda. Az első „szemlét” követően 1993. augusztusában kerülhetett sor az igazi munkára, a krypta feltárására illetve az ezt követő történeti kutatásra és a megmenthető viseleti anyag restaurálására. Ebben a tanulmányban részben a történeti háttérrel, a korról, a 18. század végének, 19. század elejének életmódjával, részben azzal a restaurátori munkával ismertetjük meg a tisztelt olvasót, mely ezekből a porladó, széteső posztókból és selymekből, a korhadó koporsókból múzeumban kiállítható tárgyakat „varázsolt”.

A Szent Erzsébet templom építéstörténetéről nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Mikor épült pontosan? Nem tudjuk. Az 1993-94-es felújítás során lefalazott gótikus ablaktöredékek kerültek elő, melyek arra utalnak, hogy az eredetileg egyhajós gótikus kis kápolna a 14.-15. század körül épülhetett. Mindenképpen kormeghatározó az elnevezés, hiszen

1. A templom hajójában semmi nem utalt az egykori bejáratra.

Szent Erzsébetet 1235-ben kanonizálták, tehát csak ez után emelhetek tiszteletére templomot. Nem szerepel még azonban a Csobánka testvérek 1301-es osztály-levelében, amelyben pedig eléggé részletesen leírják a falut, a testvéreknek jutott részeket. A templom a középkorban meghatározó pontja egy-egy településnek, vagy település résznek, tehát meglétét mindenképpen jelezte volna az oklevél. A helytörténeti irodalomban több feltételezés is szerepel az egykori kápolna építtetőjét, illetően. Felmerül Csobánka Dávid, Sámuel⁽²⁾ sőt Szecsényi Tamás neve is, kinek földesúri hatalma idején látványos fejlődésnek indul a vidék.⁽³⁾ A 13. század második, illetve a 14. század első felében az egész országban nagyütemű templomépítkezések folytak. Ezek azonban már sokkal inkább földesúri, mint királyi alapítások voltak. Átalakul a „tíz falu egy templom” gyakorlat. Az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzék például Gyöngyösön egy nagyobb és két kisebb plébániát feltételez. Említi Miklós papot, aki 50 garast, valamint Beke de Golnimot és Martinus de Garat, akik 8-8 garast fizetnek. Többnyire erre alapul az a következtetés, hogy az egyik kisebb plébánia a Szent Erzsébet lehetett. Az alapító személye – okleveles adatok hiányában – továbbra is homályban marad. Ennek a kápolnának (még az 1740-es városi térkép is csak annak jelzi) a neve a korai időkől fogva összekapcsolódott az ispotály szóval. Az ispotály, az elesettek, szegények menhelye volt, melyet a középkorban – hasonlóan a gyöngyösihez – általában a település szélére építettek, s melyek hazánkban igen gyakran Szent Erzsébetet választották patrónusul.⁽⁴⁾ A topográfiai elhelyezkedés tehát szintén középkori eredetre vall. A török uralom idején már állt, neve azonban sem a vallási villongások, a templomokért folytatott „harcok”, sem pedig felújítási kérelmek kapcsán nem merül fel a török oklevelekben. Ennek egyik oka részben a város határán kívüli volta, – hiszen félve a portyázó magyar és török katonáktól senki sem hagyta el szívesen a kapukat - részben – a ferencesek Historia Domusa szerint – romos állapot, mely miatt egyik felekezet sem tartott rá igényt. Az épületet a 17. század elejéig gabona raktározására használták.

Az 1630-as években a Thökölyek, Koháryak és más földesurak szlovák ajkú protestáns családokat telepítenek Gyöngyösre. A nagyrészt nemeslevéllel rendelkező, ipart űző betelepülők Trencsén, Túróc, Árva, Liptó és Sáros megyéből érkeznek városunkba, s a Szent Erzsébet templom melletti, akkor kialakuló Kis-Hóstyán, illetve a település nyugati végén a Tó utcában telepednek le. A ferencesek ennek az új népcsoportnak a lelki gondozására, s a katolikus hitre való visszatérésére kérik a tanácstól a városon kívüli templomot. Historia Domusuk szerint „1634-ben már szláv nyelven prédikál néhány itteni barát a „Neo populati”-nak.”⁽⁵⁾ 1645-ben tatarozzák, majd újból felszentelik az épületet. 1648-tól Miticzky Fulgentius ferencrendi szerzetes a tótok lelki vezetője, aki nagy lelkesedéssel fog hozzá a templom felszereléséhez. Az első igazán nagy átépítés 1775-1779 között történik, amikor is Quadri Kristóf vezetésével felújítják a szentélyt, új kriptát építenek és a nyugati zárófal elé tornyot emelnek. Ezt követően 1828-ban tatarozzák ismét az épületet.⁽⁶⁾ Az általunk feltárt kriptában datálhatóan 1783 és 1822 közötti temetkezés figyelhető meg. A 18. század végén létrehozott kriptát a 19. század eleji felújításkor teljesen lezárták, s többé nem használták.

Szóljunk néhány szót e kor temetkezési szokásairól!

A temetők „mai” formája a 18.-19. században alakult ki. E századokig a halottakat a templomok köré temették. Bár ez a szokás igen régi keletű, – hiszen már Szent László király

2. DEZSÉRI BACHÓ László 1944. 110.

3. BARTFAI SZABÓ László 1938.26.

4. SZABÓ János Győző 1984.82. és DRASKÓCZY István 1984 115.

5. HISTORIA DOMUS SIVE CONVENTUS GYÖNGYÖSIENSIS – 1767

6. DEZSÉRI BACHÓ László 1944. 113 -116., illetve DERCSÉNYI Dezső -VOIT Pál 1979 30-31.

kihirdette, hogy „aki nem templom mellé temeti az ő halottait, tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vizen kalodába zárva” – nálunk csak a 14. századtól válik általánossá. A 17. századig nem használtak koporsót. A szegényebb halottakat a cemetériumban földelték el. A templomban az alapító és a patrónus családok tagjai, a templomkertben a tehetősebb polgárok hozzátartozói nyugodhattak. A felvilágosodás kora magával hozta az eszményibb város, kultúra és higiénia iránti igényt. Egyre nagyobb a felháborodás a templomok körüli temetők miatt. Ezek a területek ugyanis a 18.-19. századra sűrűn körbeépültek, s a település vagy egy-egy városrész központját képezték. Terjeszkedni a házak miatt már nem tudtak, egyre zsúfoltabbak lettek, s az állandóan újrabontott sírok miatt a levegő is elviselhetetlenné vált. Egyre többen szorgalmazták tehát, hogy a temetőkertek a városokon kívülre kerüljenek. Ennek a tarthatatlanná váló állapotnak a megszüntetésére 1775-ben Mária Terézia kiadja „Generale Normativum in Re Sanitatis” kezdetű rendeletét melynek értelmében „A temető helyek, melyek a városokban, mezővárosokban és falukban a templomok kerületében vagy a házak soraiban vagnak helyeztetve, azonnal a helységek környékén túl vitetődjenek, ott is pedig mind a nagyobb, mind az apróbb marhák bé törése ellen elég bátorságosan elrekesztve tartódjanak.”. (7)

Mária Terézia a kripták építésénél is előírta, hogy kívülről a fal áttörésével lejáratot kell készíteni, szellőző nyílásokat bontani, s ezen sírboltokat cellákra kell osztani oly módon, hogy egy cellába csak egy koporsó rakasson, s miután ez megtörtént a cellákat le kell falazni, s 30 évig nem lehet kibontani.

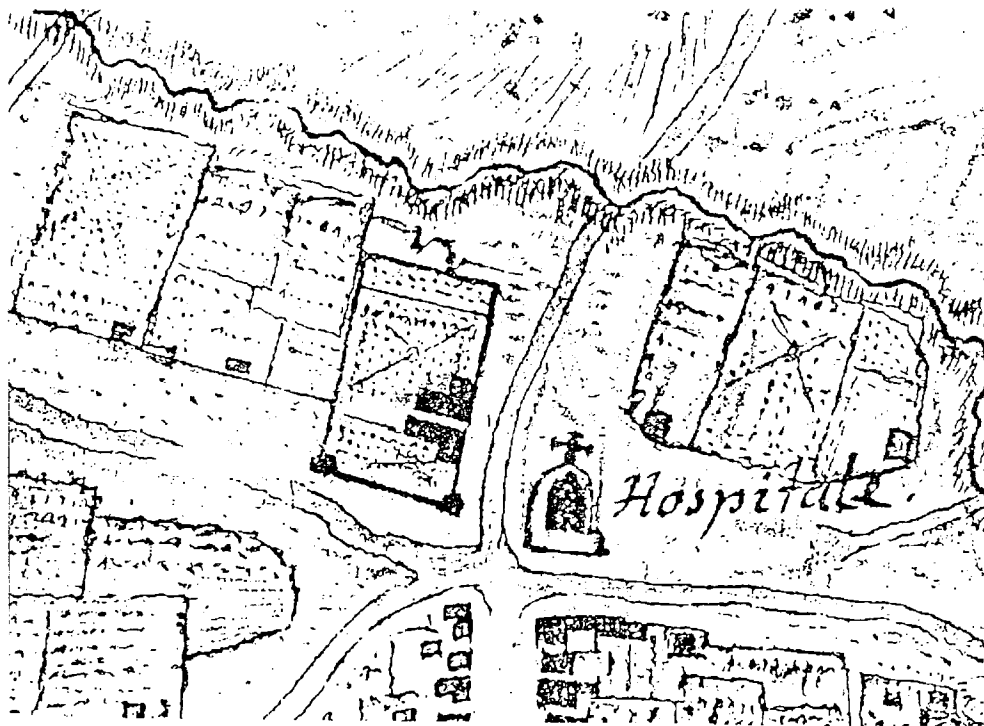
Fia II. József ennél jóval drasztikusabb megoldáshoz folyamodott. Mivel a szellőzés ellenére sem lehetett kiküszöbölni a templomi kripták fertőzésveszélyét 1784-ben elrendelte ezek teljes megszüntetését. A lejáratokat lefalazták, néhány esetben földdel betömtek. (8) Ezzel együtt kihirdette, hogy meg kell szüntetni a koporsó használatát, s a halottakat meztelenül, zsákba varrva kell eltemetni. Dekrétuma – más rendelkezéseivel egyetemben – oly mély döbbenetet és felháborodást váltott ki az ország lakosságából, hogy 1790 januárjában „utolsó tollvonásával” kénytelen volt ezt is visszavonni. Mindenesetre ez az a fordulópont, mely lényeges változást hoz az újkori temetkezési szokásokban. Nézzük, hogyan mutatkozik meg e rendeletek hatása Gyöngyösön, különös tekintettel az általunk vizsgált temetkezési helyre. Városunkban a temetők már a 18. század elején is a település határain kívül fekszenek jóllehet nem 300 öltre a házaktól, hanem lényegesen közelebb. Erről tanúskodik Gyöngyös mai napig legkorábbiak ismert térképe, mely az 1740 körüli állapotokat tükrözi. (9) A Szent Erzsébet kápolna körül nem jelzi a cemetérium helyét, bár jól láthatóan mutat egy a kápolnafal nyugati oldalának északi és déli sarkától kelet felé húzódó, valamilyen módon (árok, sövény) körülhatárolt részt. (1. sz. kép) Ezen kívül a templom szentélyének külső falába beépített sírkövön is 1700-as dátum olvasható. Egy 1737-es tanácsi rendelkezés előírja, hogy „Az Ispitály Templomához ennek utána leendő temetkezés végett determináltatott, hogy az Czemeteriumban 4, az Templomban pedig 8 rénes forintért szabadon temetkezhessenek.” (10) Mivel a templom hosszú időn keresztül, egészen a 17. század harmincas éveig nem töltötte be eredeti funkcióját valószínű, hogy temetkezni sem temetkeztek köré. Újbóli „használatba vétele” a tót lakosság megjelenésével és letelepülésével magyarázható, de valószínűleg nem játszik oly jelentős szerepet, mint a város ezidőben meglévő másik három temetője.

7. 300 öl -kb. 0.5 km- távolságot ír elő a város és a temetőhely között.

8. Ez történt Gyöngyösön a ferences templomban lévő Almásy család, Steösszel család stb., a Szent Bertalan templomban lévő Orczy család sírboltjával is.

9. OL S 21 Nr. 31.

10. HML Gyöngyös város tanácsának Prothocollumai (V-101/a 4. köt. 349.p.)

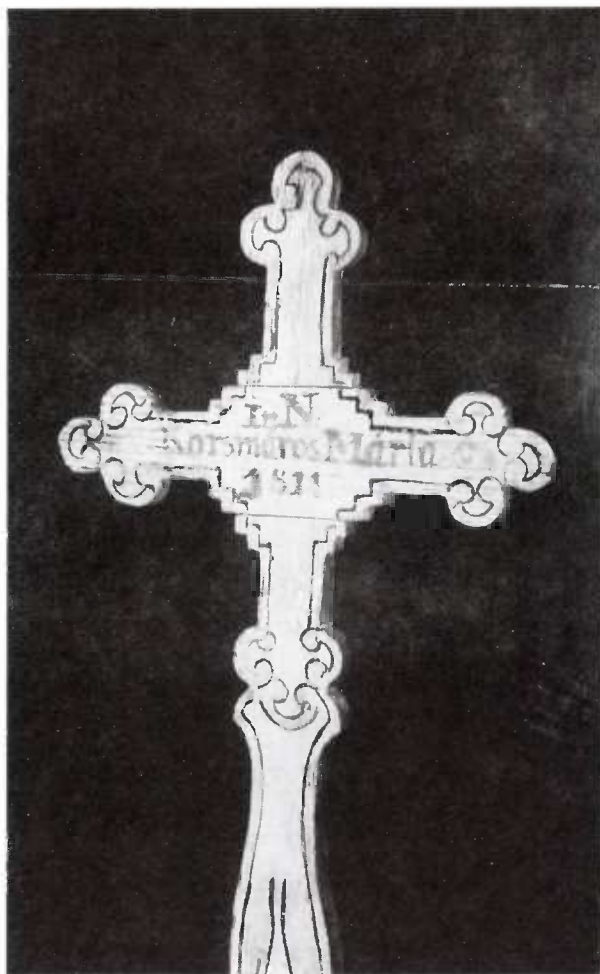

1. kép: A Szent Erzsébet templom és környéke az 1740-es évek elején.

A kripta, ahogy az előbbieken már szóltunk róla éppen Mária Terézia rendeletének megjelenése idején épül illetve átépül. A tanácsi rendelkezés ugyanis megmutatta, hogy már a század elején is létezett temetkező hely a templomban, melyért 8 rénes forintot (kb. 4 akó bor árát) kellett fizetni. Azt azonban már nem tudjuk bizonyítani, hogy a század elején használt kripta ugyanez volt-e, s esetleg – a mostanihoz hasonlóan – csak eltemették az ott lévő maradványokat⁽¹¹⁾ és kitisztították a helységet, vagy valóban teljesen új kriptát építettek. Inkább az előző feltevés látszik valószínűbbnek. Az építők tapasztalhatóan betartották a szigorú királyi rendeletet, nem véletlen tehát a délkeleti részen nyíló külső lejárát illetve az északkelet felé lévő szellőző nyílás. A belső kiképzésben is érvényesült a szabályzat. A templom hajójából nyíló belső lejárát mellett ugyanis megtaláltuk az egy-egy koporsót magában rejtő lefalazott cellákat, A falra írt nevek és temetési dátumok az 1780-as évek elejéről valók. Mivel Gyöngyösön mindenhol végrehajtották II. József rendeletét biztosra vehetjük, hogy 1788-89-ben lezárják a kriptát. Azt nem lehet megállapítani, hogy a belső lejárátot ekkor, vagy az 1828-as átépítéskor „tüntetik-e el”, de – ha nem történt nagyobb mérvű átpakolás – akkor a koporsók elhelyezése és a rajtuk lévő dátumok alapján leginkább 18. század végi lefalazásra gondolhatunk. Az 1780-as évek utáni legkorábbi datálható te-

11. A templomhajó közepe táján a felbontott padozatból szintén előkerültek csontmaradványok, ezek teljes feltárására azonban nem került sor.

metési dátum ugyanis 1800. Ezt követően folyamatos a használat 1822-ig. Cellás befalazással már nem találkozunk ebben az időszakban, a koporsókat egymás tetejére rakják, majd amikor megtelt egy rész, az egészet elfalazzák. A koporsó használat általánossá válásával egyetemben elterjedt ezek színezése. A szín, a díszítés mutatta meg, milyen korú az elhunyt. A fiataloknak fehér, vagy kék, a középkorúaknak szürke illetve barna, míg az öregeknek fekete koporsó „járt”. A 18. század végétől terjednek el a virágos, festett „bútorok”.⁽¹²⁾ Az ifjú hajdonányokéra színes tulipán, nefelejcs, rózsza, margaréta került, míg a középkorúak illetve a fiatal házaspárok fehérrel festett virágmotívumot kaptak. A kriptá feltárása során előkerültek gyermekkoporsók fehérre festett szépen faragott fejfákkal, (2. sz. kép) valamint zölddel, fehérrel, pirossal színezett, virágokkal díszített darabok, főleg fiatal lányok neveivel. Igen elterjedt ebben a korban a vászonnal bevont, szegekkel (réz?) kivert koporsó – ezek voltak a legrosszabb állapotban –, s nagy számban fordult elő a teljesen fekete, minden feliratot nélkülöző, tetején festett Krisztus testet ábrázoló darab.

2. kép: Restaurált gyermekkereszt a kriptából
(Restaurátor Deák Endre Foto: Deák Endre)

Kiket temettek a kriptába? Természetesen nem a legszegényebb néprétegre kell gondolnunk, hisz e nyugvóhely pénzbe került, nem is kevés pénzbe. A szláv betelepülés kapcsán már szóltunk arról, hogy a városunkba érkező tótok nagy része nemeslevéllel rendelkező iparos volt. Ha nemesi „kiváltsága” nem is, de ipara mindenképpen feltételezi, hogy nem a nincstelen rétegből származik. A megtelepedés óta több mint száz év telt el, s ez a népcsoport is mind nyelvében, mind viseletében, mind szokásaiban egyre jobban asszimilálódott. Bár a Szent Erzsébet templomba temettek nagy részének szláv hanzású neve azt mutatja, hogy még mindig főleg a „tót népesség” használja, azért feltűnnek a magyar nevek is

12. BALASSA Iván 1989

bizonyítva a természetes keveredést. Ezen kívül Gyöngyösön a 19. század első évtizedeiben már nincs más „élő” kripta. A többi templomban lévő temetkező helyeket vagy teljesen befalazták, betemették, vagy megteltek.

Hatályos viszont a tanács 1774. február 19-én hozott rendelete, melynek értelmében a város előljáróságának tagjai „a kriptában fizetés nélkül temettessenek és harangoztasson nekik.” A határozat még Mária Terézia és II. József dekrétumai előtt született, a nyughely tehát választható volt. Mostanra azonban a kriptába való temetés azt jelentette, hogy az elhunyt a városon kívüli Szent Erzsébet templomba került. Így válik érthetővé, hogyan kerül egy ilyen aprócska, félreeső egyház falai közé a városi főbíró, vagy a választott jegyző.

Soroljunk most néhányat azok közül, akiket a sírbolt rejt!

Az egyik legkorábbi temetési dátum 1783. Mint már szóltunk róla az 1780-as években temetettek külön-külön lefalazott cellákba kerültek, s nevüket valamint halálkozásuk évét a kripta belső lejáratainak déli falán örökítették meg. Itt szerepel jól olvashatóan *Szécsényi Erzsébet* neve.

A városunk történelmében is oly nevezetes Szécsényi család első tagjai az 1600-as évek elején telepednek le Gyöngyösön. Itt nevelkedik Szécsényi György a későbbi érsekprímás testvérével Szécsényi deák Lőrincel, kinek felesége a református családból származó Gellén Judit lesz. Gyermekeik: Márton, Ferenc (jezsuita rend tagja), I. Pál (kalocsai érsek), II. György és ERZSÉBET, aki báró gyöngyösi Nagy Ferenc felesége lett, s aki - a halotti anyakönyv tanúsága szerint- mint 100 éves matróna 1783. szeptember 27-én hal meg.⁽¹³⁾

Janovitzky Bertalan – meghal 1783 szeptemberében.

A Liptó vármegyéből származó család 1720-ban hirdeti ki nemességét. Az 1724. évi nemesi összeírásban Bertalan mellett testvére Ferenc, illetve unokatestvérei János, Ferenc és András szerepelnek. Iparúzó mesteremberek voltak, többen közülük a vargák céhének tagjai.

Nemzetes és Vitézlő Ludányi Imre – meghal 1806. április 2-án, 66 évesen.

A család hosszú évtizedeken keresztül kiveszi részét a város irányításában. A 18. század második és a 19. század első felében, közel 100 évig hét család váltja egymást a főbírói székben. Ezek közé tartoznak a Ludányiak. Az általunk említett Imre 1794-ben perceptor vagyis adószedő, 1794 novemberétől 1799-ig pedig a főbírói tisztelet tölti be. Halála után, mint a város megbecsült vezetője a Szent Erzsébet templom kriptájába kerül, ahová 1815. április 14-én felesége *Magyar Mária* is követi.

Nemzetes Leszkovszky János meghal 1809. július 11-én, 37 éves korában.

A Leszkovszkyak Trencsén megye régi birtokos családai közé tartoznak. Heves megyében 1762-ben hirdették ki nemességüket. 1800-ban a család tagjai közül András fia Andrást, Jánost, Antalt és Lajost említik. János felesége Szirmai Rozália volt. Az 1740-ben készült városi összeírásban a Leszkovszkyak neve mellé a szücs jelzöt illesztik, mely az akkori szokásoknak megfelelően valószínűleg mesterségükre utal.

Paulus Dragotinitis vice perceptor, azaz másod-adószedő. A halotti anyakönyv utolsó rovatában a következőket olvashatjuk: „...ad Crypta Ecl...”⁽¹⁴⁾ 1807. június 1-én.

Boros Erzsébet – eltemetik 19 évesen 1807. szeptember 5-én, mint Kajaba Alois hitvesét. Kajaba Alois nemes ember, az Orczy család kasznárja volt. Később másodsor is megnősült, Antonia Banatovitzot vette feleségül. 1816-ban gyermekük születik, de három évvel később második hitvesét is eltemeti.

Farkas Mihály – 1815-ben, 51 éves korában zárja magába a sírbolt. Szintén egy olyan

13. Idősebb Nagy Ferenc 1681. július 17-én a török elleni harcokban tanúsított vitézségéért fiával, Zsigmonddal együtt bárói címet kap. Zsigmond fia az ifjabb Ferenc, ki nőül veszi Szécsényi Lőrinc leányát.

14. Jelentése: a templom kriptájában

család tagja, amelynek képviselőit gyakran találjuk a vezető tisztségviselők között. 1694-ben nyerneki nemesi levelet. Mihály 1794-ben, 30 évesen már a város választott jegyzője. Koporsóján ez a felirat állt: „Comitatus Hevesiensis Jurassor Honorarius Vicenotarius.” Egy évvel később, 1816-ban meghal árvája, a 7 és fél éves *Mária*. Az anyakönyvi bejegyzés szerint: „orphana (...) domini notarii Oppidi Michael Farkas”.⁽¹⁵⁾

Paulus Emericus Dubraviczky – 70 évesen, 1816. július 18-án végzi be életét. A család Trencsén megyéből érkezik Gyöngyösre, s igazolja nemességét. Az 1774. évi összeírás szerint a Bene utcában lakik. Felesége Petrovits Anna.

Csintalan József 1816 december 11-én, 53 évesen hal meg. Felesége Balla Klára.

Panker Ferenc az Orczyak frumentatora, meghal 66 évesen.

Bodonyi Apollónia valószínűleg férje *Dvorszky György* származása révén kerül 1815. március 27-én, 74 évesen a kriptába. A Dvorszky család Trencsén megyéből kerül a településre és igazolja nemességét. A férj 4 évvel később, 1819-ben követi hitvesét.

Magyar Teréz – 1816. február 1-én, 32 évesen kerül a kriptába. Valószínűleg gyermekágyi láz végzett vele, hiszen pár nappal korábban, január 27-én temetik el 10 napos kislányát.

A gyermek halandóság igen nagy ebben a korszakban. A kriptá feltárásának legmegrázóbb pillanatai azok voltak, melyben egy-egy gyermekkoporsó és kicsi keresztek kerültek elő. Az egyik *Korcsmáros Mária* neve szerepel. Apja Korcsmáros András, anyja Letovay Anna. A gyermek 1808. szeptember 12-én született, s 1811-ben halt meg.

Mórócz Franciska Júlianna – élt 1812. febr. 11. – 1816-ig. Az anyakönyvi bejegyzés szerint apja „Dominus Michael Mórócz nobilis judex civitatis”⁽¹⁶⁾, anyja Maria Lehotzki. Mórócz Mihály többször is ült Gyöngyös főbírói székében. Először 1809 és 1815 között, azután 1820-tól 1824-ig, végül 1830-tól 1833-ig volt főbíró.

Kugyelka Anna – 18 évesen, 1816-ban hal meg. Kudelka (vagy Kugyelka) Mihály és Czirkay Erzsébet lánya. A Kudelka család Bars vármegyéből érkezett, s 1811-ben hirdette ki nemességét. Az apa Kudelka (Kugyelka) Mihály 1817-18-ban a város főbírája. 1818. július 21-én, 52 esztendőskorában ér véget élete.

Mint e névsorból is látszik aki itt aludta örök álmát szinte egytől-egyig nemes ember volt, többen közülük megbecsült előjárói a városnak. A tehetősebb középréteghez tartoztak. Ezt mutatja a feltárt viseleti anyag is.⁽¹⁷⁾

A férfiak e korban szűk, felül sujtásokkal díszített nadrágot, csakóra vágott ezüstgombos dolmányt viseltek, melyre díszítésként övet vagy zsinórt tettek. Általános viseleti darab volt a nyaksál, melyet kétszer körbetekerve, s megkötve hordtak. A lábra csizma került. Több koporsóban találtunk ú.n. „tót kalapot”, melyet többnyire a férfi feje mellé, vagy összekulcsolt kezébe tettek. Ez egy széles karimájú, fekete, vagy barna színű fejfedő volt. A viselettörténeti irodalmak azt írják róla, hogy „a 19. század első felében már csak az egyszerű nép hordta.”⁽¹⁸⁾ Ennek ellentmondani látszik az egyik férfi koporsóban feltárt öltözék. A fekete tót kalap a fej mellett feküdt. A ruházatot kékposztó szűk zsinóros nadrág és szintén kékposztó dolmány alkotta, rajta 14 pár arannyal bevont pitykegombbal és selyem nyaksállal. Ez az öltözet pedig semmiképpen sem jellemző a „nép egyszerű fiára”. Sokkal valószínűbb, hogy e kalap-forma még a 19. század elején is élt a népcsoport körében.

15. Jelentése: A város jegyzőjének. Farkas Mihálynak árvája.

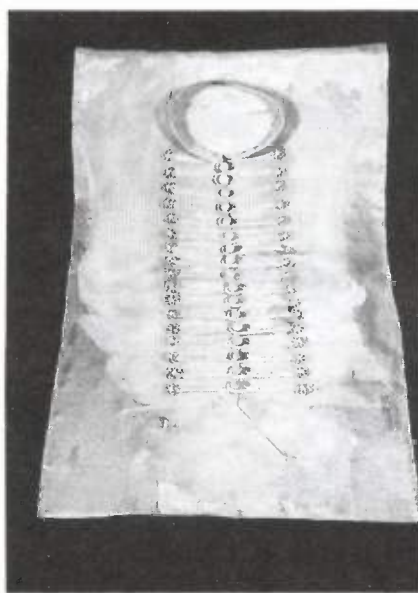
16. Jelentése: Nemes Mórócz Mihály úr a város főbírája.

17. A koporsókban ékszemléklet nem volt, hiszen ebben a korban az ékszer, sőt a ruházat is öröklődő vagyontárgy. Kezében mindegyikük fából vagy csontból faragott, selyem cémára fűzött olvasót és magyar nyelvű(!) Bibliát tartott.

18. NAGY Géza é.n. 187–199.

Sikerült egy egybeszabott, oldalvarrott csizmát is kiemelni. Érdekes módon, mielőtt az elhunyra adták a talpát nem tisztították meg. A restaurálás során szalmával keveredett agyagos sarat szedtek le róla. A talpbőr marha bőrből, a csizma eleje borjú bőrből készült. Talpbélésébe fa erősítést tettek, ettől vált „recsegőssé”. Sarkát négy bőrlapocskából építették, melyet kézzel faragott fa szegekkel erősítettek fel illetve közepén egy fémszeggel rögzítettek. A csizmaszár kialakítása a 18. század végére, 19. század elejére jellemző szív alakú megformálás.⁽¹⁹⁾ Az ezüstgombos dolmány szinte állandóan felbukkanó darab. A dolmányt a férfiak az ing fölé öltötték. Derékban vágott, testhez simuló szabása volt. A 17. század második felében jelenik meg a derék alatti rész rézsútos vágása, s ezzel az ú.n. csákhóra vágott dolmány, melynek ujja mindig hosszú és az egész kart betakarta. Az általunk feltárt darabok egy része posztóból, egy része selyemből készült. Gombolásuk igen sokféle, de mindegyiken megfigyelhető a 18. század közepétől ismételt divatba jövő kettős szárú zsinórozás. Ez azt jelenti, hogy a zsinórozás mindkét végét egy-egy gombbal fogták az anyaghoz és súlytással cifrázták, sőt közepén is gombbal záródott. Két oldalon általában lapos gombokat, közepén gömb alakú gombokat használtak. Esetünkben a lapos gombokat fából készítették és ezüst lapocskákkal fedték be, míg a gömb alakúak belül üreges ezüst gombok voltak. Egy másik esetben a selyem cénából sodort zsinórt vékony réz szállal „fűzték” össze, s ebből alakították ki a finom rajzolatú gombolást. (3a és 3b képek)

Talán az egyik legszebb darab – a már fentiekben említett – kék posztóból készült dolmány töredék, melyről a restaurálás, tisztítás során derült ki, hogy aranyozott gombok zárták. A viseleti darabok készítési helyét sajnos nem lehet megállapítani, így csak követ-

3a és 3b képek: Selyemdolmány fémszállal díszített paszománnyal restaurálás előtt és után. (Restaurátor: Szilcz Ágnes Foto: Roboz László)

19.. A csizma restaurálását és leírását Bói István végezte.

keztethetünk arra, hogy ha az alapanyagot – kivéve talán a posztót – máshonnan szerezték is be, tekintve a város iparának sokrétűségét, az iparosok nagy számát, készíteni már itt készítették. Bizonyosság erre a Mátra Múzeumban található, az 1700-as évek második felére datálható mintakönyv, melynek szabásmintái alapján a kor általánosan viselt egyházi és világi ruhadarabjait a czimádát, a dalmaticát, a „hajdani magyar dolmánt”(ez még a hosszú változat), a hosszú magyar mentét, a „czafrangos magyar kalpagot” stb. varrták.

Szintén egy „megmentett” darab a 180 cm (!) hosszú, bronzból öntött csattal záródó öv. Hosszúsága utal viselési módjára, miszerint kétszer tekerték körbe a derékon. Ezek az övek sohasem tartották, csak díszítették a ruhát. Az általunk kiemelt darabnak befűzött, szabad végét csomóra kötötték, e szerint tehát sohasem oldották ki teljesen, hanem csak megláztították és kiléptek belőle. ⁽²⁰⁾ Az előbbieken már említettük, hogy a nyaksál a kor férfiainak szokásos viselete, s a mi esetünkben mindig selyemből készült.

A női viselet, mint minden korban általában sokkal változatosabb volt, mint a férfiak öltözéke. Általános darabjai a blúz vagy ingváll,⁽²¹⁾ a mellény vagy derék, a szoknya, a kötény, a kendő, a főkötő, a pamut harisnya, s a lábon a cipellő vagy a csizma. A 18. század utolsó évtizedei azt a gazdasági időszakot ölelik fel, amikor már nemcsak városon, de a falvakban is csökken a ruházati önellátás. Az eddig szinte korlátlan „uralomnak” örvendő házivászon egyre inkább kiszorul az öltözködésből, s helyét a finomabb, és könnyebb gyolcs, karton illetve selyem foglalja el. Különösen igaz ez a városi lakosság körében, hiszen a vásárokon megjelenő kereskedők bő választékot kínáltak ezen árukból. Az anyag minőségi átalakulása megváltoztatta az évszázados formákat is. A 18. század végétől nálunk is egyre inkább utat tör magának az európai divat. A vándorlási idejüket letöltő céhlegények nem csak az új mesterfogásokat, de a távoli országokban látott anyagokat, formákat is magukkal hozzák, s „belopják” munkáik közé. A vékony, könnyű anyag megengedte például a húzott, ráncos szoknyákat, kötényeket. A kripta feltárása során a koporsókból első-sorban selyem alapú viseleti darabok kerültek elő. Ilyen például a kétsoros gombolású, állógalléros mellény, (4a és 4b képek) a sűrű ráncolt, selyem szalaggal összefogott kötény (5a és 5b képek) illetve a halotti lepelnek kitépelt szoknyadarab, vagy a vörös-kék selyemből készült vállkendő. Míg a férfi sírokban általában csizma látható a lábon, a nőknél a cipő használat figyelhető meg. Restaurálásra került egy papucscipő, mely juhbőrből készült, orr részén csillagszerű díszítés látható. Mindennapos viselet volt, melyet részben kopása, részben talpon lévő beszáradt sárnyomok igazolnak.⁽²²⁾ A cipő használat általánosan a 18. század utolsó évtizedeiben terjedt el. Az 1800-as évek elején viselik ezt a teljesen sarok nélküli lábbeli formát. Külön kell szólni a főkötőkről. Formájuk és anyaguk igen változatos. Selyemből, bársonyból, gazdag tüll és csipke díszítéssel készültek. Ezeket a „taréjos” főkötőket csak a tehetősebb asszonyok engedhették meg maguknak, hiszen a készítésüknél felhasznált nagy mennyiségű csipke (esetenként 4-5m) a 18. század végén, 19. század elején is sokba került. Ezt a fajta főkötőt férjes asszonyok teheték a fejükre. A férfiakhoz hasonlóan itt is le tudunk írni egy teljes női halotti viseletet. A fejet csipke főkötő takarta. A négyzet alakú – kb. 1m-szer 1 m-es-vállkendőt háromszögletűre hajtották, hátulról előre vezetve a mellen keresztbe tették. Alul egy szoknya, vagy kötény darabot gyűrtek a test alá. A lábakra pamut harisnya és sarkatlan cipő került.

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a Szent Erzsébet templomban feltárt kripta egy

20. Restaurálta Hidasi Zsolt

21. A 18. század végétől csak a buggyos ujj és a fodor is lehet önmagában a derékhoz varrva.

22. A cipő restaurálását Kohányi Orsolya és Puri-Purgonyi Emese végezte.

4a és 4b képek: Kétsoros gombolású, állógalléros mellény restaurálás előtt és után
(Restaurátor: Sterbetz Katalin. Fotó: Roboz László)

módosabb, részben betelepült népréteg temetkező helye. Szokásaikban, viseletükben e kor kisvárosi életmódját hordozták és társadalmi állásuknál fogva részben meghatározták. A betelepülésüket követő majd kétszáz év elteltével szinte teljesen beleolvadtak az „őslakosság” soraiba, s pusztán a miséken használt „tót nyelv” kötötte őket egykori szülőhelyükhöz.

A kriptá feltárása során előkerült viseleti darabok és koporsók restaurálása

Megtisztelő megbízást kaptunk a Mátra Múzeumtól 1994 tavaszán, hogy restauráljuk a gyöngyösi Szt. Erzsébet templom felújítása során előkerült kriptá textil anyagát. Sajnos a már felszedett és már jó ideje a múzeumban tárolt anyagot vizsgálhattuk csak meg. Igen sietősen történhetett a feltárás – valószínűleg az építési munkák miatt – ezért nem lehetett megszervezni és előkészíteni a leletmentést, melynek fontos kritériuma, hogy a munkálatokban restaurátor is vegyen részt. A gyöngyösi múzeum munkatársai szerencsére mindent elkövettek, hogy az anyag később dokumentálható legyen, mivel a feltárás teljes folyamatáról video-felvételt készítettek. Sokban segítette a mi restaurátori munkánkat is a felvétel. A restaurálásban a miskolci Herman Ottó Múzeum restaurátora, Bakó Ádámné, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársai Sterbetz Katalin és Imre Andrea, közvetlen munkatársaim vettek részt.

Gál Edit kutatómunkája alapján tehát 18. század végi és 19. század eleji, nagyrészt szláv (tót) temetkezésről van szó.

Mielőtt a feltárt viseleti-darabok restaurálásáról számolnék be, pár szóval a restaurálás folyamatának fő szempontjait szeretném elmondani:

Célja csak egy lehet a restaurálásnak, a történelmi emlék megmentése. De ennek a célnak

5a és 5b képek: Ráncolt selyem kötény a restaurálás előtt és utána
(Restaurátor: Sterbetz Katalin Foto: Roboz László)

eléréséhez rengeteg dolog szükséges. Fontos a kutató múzeológussal való konzultáció, a munka elejétől a végéig. A kor és a megmentendő tárgy funkciójának ismerete, továbbá az, hogy milyen körülmények között és milyen koncepció szerint képzeletben el a múzeológus annak kiállítását, mert ez meghatározhatja a restaurálás módját. Természetesen ez fordítva is érvényes, hogy egy lelet múzeumi tárgy állapota csak bizonyos kiállítási módot tesz lehetővé. Például másként történik a restaurálás, ha egy öltözetet a kiállításban bábun mutatnak be, és másként, ha vitrinben, tárlóban. Diktálja viszont a restaurálás technikai megoldását egy sírból feltárt, gyenge selyemruha-töredék, ez rögtön meghatározza a kiállíthatóságot. Ha ezek a fő szempontok tisztázódtak, a további technikai megoldás már a restaurátor gondja. Ekkor következik a tárgy konkrét anyagának vizsgálata: selyem, gyapjú, len-e az alapanyag, és hogy a díszítések milyen anyagokat tartalmaznak (fém, csopnt, papír stb.)? Mindezek határozzák meg, hogy a tárgyat mivel kezelhetjük. Nyilván nem lehet vízzel kimosni egy színes papírvirágokkal díszített főkötőt. Ha már megvannak az anyagvizsgálatok, és megvan az eljárás is, amivel restaurálni kell, még akkor is marad két fontos szempont, amit mindig szem előtt kell tartani. Az egyik, hogy minden beavatkozás visszafordítható folyamat legyen, azaz bármikor eltávolítható legyen a kiegészítés. A másik, hogy bármilyen restaurálás mellett a tárgy továbbkutatható legyen, és itt kapcsolódik a restaurátor tevékenysége az etikai követelményekhez, nevezetesen, hogy soha ne pótoljon egy tárgynak semmilyen részét bizonyítás nélkül, még ha száz analógia támasztja is alá.

Fokozottan volt szükség a konzultációra a Szt. Erzsébet kriptában talált anyag restaurálása során. Mivel a feltárás után találkozhattunk az anyaggal, így több etikai kérdést kellett megoldani. A kutató munka megállapítása szerint a 18. század végi, 19. század eleji gyöngyösi szláv lakosság módosabb része (nemes, iparos) temetkezett itt. A kriptába temetkezés ténye az elsődleges bizonyíték erre, hiszen az nem volt ingyenes. Az előkerült viselettöredékek is ékesen bizonyították a jómódot. Két dolmánytöredék díszei méltóak említésre. Az egyik kék posztódolmány, pitykegombolásán aranyozás nyomai láthatók. A másik dolmánytöredék selyem anyagú, és tizenhét pár finom fémszállal díszített paszománygombolás van az elején.

Pár mondat erejéig magyarázattal tartozom a „dolmány” szóért. A 16. századtól a törököktől zsákmányolt vagy ajándékba kapott ruhák hatására később jellegzetes magyar felsőruhává vált a viselet-darab. Közvetlenül az ing fölött viselt, elején zsinóros díszítésű, szűkujjú, állógalléros ruhadarab. Készülhetett nyárra vászonból vagy selyemből, télre posztóból vagy bársonyból. A dolmány fölött viseltek még mentét, nők, férfiak egyaránt. Mind a dolmány, mind a mente szabására jellemző, hogy a jobb elejét deréktól az aljáig ferdén, csücskösre, úgynevezett „csákóra” vágták, ami ráborult a bal elejére. Érdekesség még, hogy minden esetben a jobb eleje borult a bal elejére, viszont a gombolás mindig balról jobbra történik. A gombolópántok (paszomány) mindig derékig zárják a ruhát, amelyeket itt zsinór-öv, vagy selyemből készült sál-öv tart össze. A hossza is változó volt a dolmánynak, s vele együtt a mentének. A 16. században többnyire bokáig érő volt, azután rövidülő tendenciát mutatott. (6a és 6b képek)

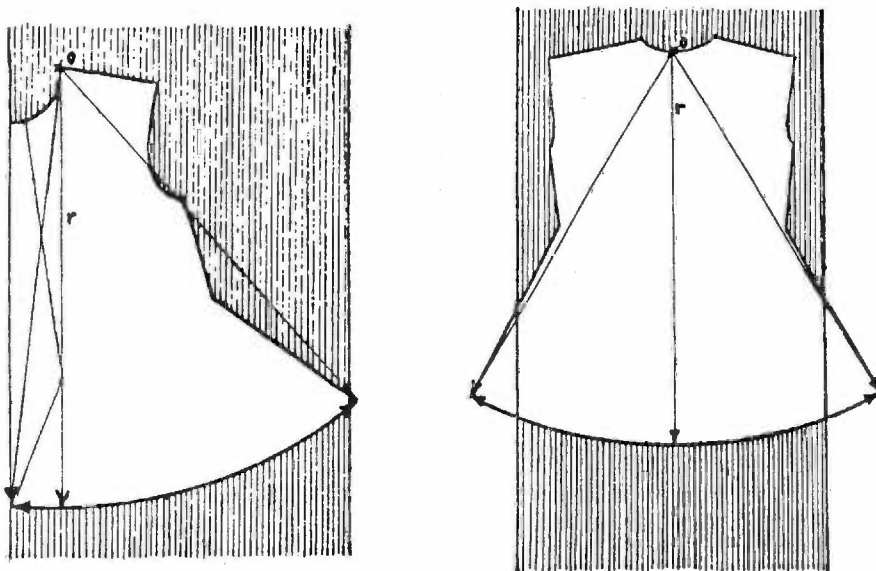
Ennek a jellegzetes magyar viseletnek későbbi alakulásáról olvashatunk Dózsa Katalin: A magyar díszruha című tanulmányában. Eszerint a török kiűzése után hogy érvényesüljön a bécsi közvetítéssel a francia divat hatása, illetve hogy a reformkori hazaszeretet eszménye hogyan emeli a viseletet díszruhává és egyben örökíti át népviseletté.

De térjünk vissza a selyemdolmány-töredék restaurálási feladatának megoldásához. Elsősorban nagy gondossággal fel kellett puhítani permetezéssel az anyagot. Ekkor már rajzos, írásos és fotó-dokumentációt lehetett készíteni a tárgy állapotáról, anyagáról, egyéb tulaj-

donságairól. Tehát rögzíteni kell a restaurálás előtti állapotot. Az anyagvizsgálatok (fémszál, selyemszál, stb.) eredménye szerint meg kell választani a tisztítás módját. Ez szerencsés esetben desztillált víz és semleges kémhatású mosószer. Tisztítás után szépen ki kell fektetni a tárgyat egy üveglapra és az anyagának szövése szerinti szálirányba kell igazítani. Feltételezzük, hogy mikor annak idején a tárgy anyagát szabták a vég anyagot akkor is egyenesen kiterítették, tehát a legfontosabb szabásmintát így lehet elkészíteni. Természetesen ezekről a munkafázisokról közben foto-dokumentációt ajánlatos készíteni. Amikor a tisztítás és a szabásminta elkészült, akkor a restaurálandó textiliát egy megfelelő színűre festett, az eredetivel azonos szövésű, úgynevezett alátámasztó anyagra kell ültetni és varrással rögzíteni. Ezek után lehet csak a ruhát az eredeti szabásnak megfelelően összeállítani, vagy a feldolgozott töredéket így, töredék formájában megőrizni. Jelen esetben is ez történt, ugyanis annyi hiányzott a dolmányból, hogy nem volt elég biztos kapcsolódási pont a szabásminta megszerkesztéséhez.

A fentebb említett etikai problémát okozta még az erősen elkorrodeált fémszál paszománydísz restaurálása is. Tudniillik a réz tartalmú fémszál olyan mértékű rézszulfát-korróziót hordoz, hogy lehetetlen volt a súlytámszék roncsolódása nélkül letisztítani az anyagról. Ha rajta maradt volna, akkor tovább fertőzi a tárgyat. Tárolás, de akár kiállítás közben is a levegő páratartalma biztosította volna a teljes lebomlást. Ezért az látszott a legjobb megoldásnak, hogy a még ép gombolópántokról másolatot készítünk és ezt ültetjük vissza az eredeti helyére. Természetesen az eredeti súlytás a tárgy mellékleteként a gyűjtemény részét képezi. Így a kiállítás látogatóinak nem a korróziótól felismerhetetlen ruhatöredéket kell szemlélniük, hanem egy paszománygombolású dolmánytöredék élményében lehet részük.

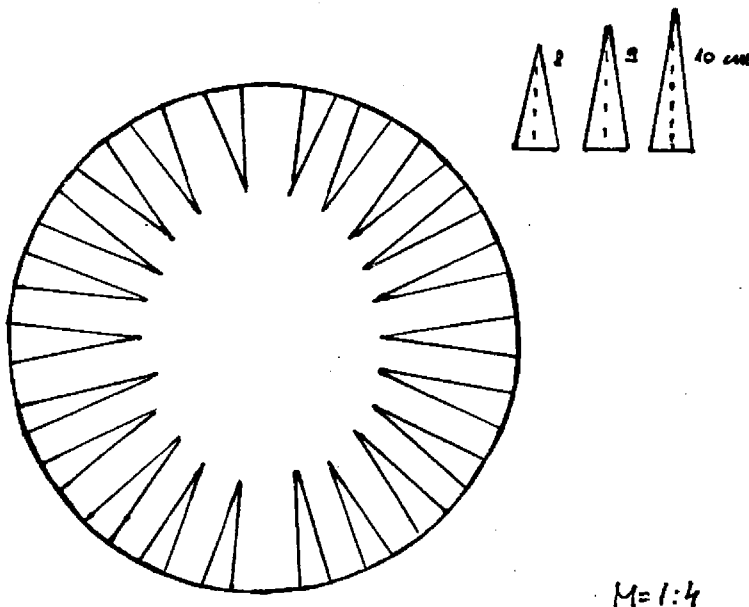
Izgalmas feladat volt a főkötők restaurálása is. Újváriné Kerékyártó Adrienne 1937-ben

6a és 6b képek: A 18. századi dolmányok szabási módszerének rajza
(Tompos Lilla szerkesztése)

megjelent Haj- és fejviseletek című könyve szolgált forrásanyagként a munkám során. Ebben a műben a főkötők szabásuk szerint vannak csoportosítva, egy részből, két részből és három részből szabott főkötőkre. Munkánk során mindegyik csoportba tartozóra volt példa, kivéve egyet, melynek szabása nem szerepel a forrásmunkában. Ennek a főkötőnek az alapanyaga egy 39 cm átmérőjű selyemtasz anyagú körlap. Ebből a körlapból alakult ki a főkötő sapkaformája, melyet a szélek ékalakú becsipkedésével alakítottak ki. (7. sz. kép) Erre a sapka formára varrták rá a közel 4 m hosszú, 10 cm széles tüllcsíkokból összehúzott fodrot. Egy fodor díszítette a homlokot körben, és egy a fejtetőt. A tarkó felett ezek a díszek összetalálkoztak és egy széles selyemmasni-díszbe torkolltak. A gazdag tüll-díszítésű főkötők tisztításánál legtöbb gondot az apró, a lyukakba fúródott rovar-és a kriptából származó mészszenyeződés eltávolítása jelentette. Az erősen hiányos tüllcsíkokat tisztítás után egy selyemkreplin szalagra dublIROztam, így szép, habos tartása lett a fejreválónak. (8a és 8b képek)

Az egyik, három részből szabott főkötőre illő leírásra bukkantam még Kerékgyártó Adrienne könyvében, ami szintén a gyöngyösi módos réteg temetkezését igazolja. A szerző egy fényképet is közölt, ami pontosan olyan főkötőt ábrázolt, amilyent restauráltam. A kép aláírása: „Kecske-mét, 18. századi kép, Városi Múzeum”. A szövegben a következő utalás található: „A fejeken fekete csipkéből készített néha 70-80 forintba is kerülő taréjos fejkötő díszelgett.” – „Annak, hogy a holmit csak jómódúak teheték a fejükre, nemcsak az az oka, hogy nem volt rá pénzük, hanem, hogy tilalmazza a szigorú magisztrátus 1702-es rendelete. Eszerint szolgáló nem köthet ki bérben bársonyprémet, csipkét, mert a városból is kicsapják.” A szerző szerint ezután a 40-es években már más alföldi városokban is elterjedt ez a viselet.

7. kép: A főkötő szabásminta rajza (Szilcz Ágnes)

8a és 8b képek: Főkötő restaurálás előtt és után (Restaurátor: Szilcz Ágnes
Foto: Roboz László)

A restaurálás elkészülte után végül fontos megemlíteni, hogy az ehhez hasonló gazdag túll-díszítésű tárgyknál is különös gondot kell fordítani a kiállításukon túl a raktározásukra is. A restaurált tárgyak helyes raktározása elengedhetetlen része az állagmegóvás folyamatának úgy, ahogy a kiállításban a világítás és a páratartalom optimális mértékének megválasztása is.

Koporsók és sírkeresztek

A kriptaanyag konzerválása, anyagi mivoltának megőrzése mellett célul tűztem ki, hogy a legapróbb részletekig feltárjam és rekonstruáljam (a történeti jelleg megőrzésével) a feliratokat, díszítéseket. Ezek tükrözik közvetlenül a kort, amelyben készültek, fejezik ki szellemiségüket; ez különösen igaz ilyen nem mindennapi tárgyak esetén.

Restaurálásra került:

- Koporsótető (felőtt) fekete alapon színes Krisztus alakkal, fehér felirattal
- Gyermekkoporsó flóderezett alapon fehér-fekete díszítménnyel, felirattal;
- Két kis kereszt fehér alapszínen fehér-piros díszítéssel, piros felirattal

Konzerválásra került:

- Felőtt koporsó teteje natúr alapon fehér, fekete, piros, zöld díszítéssel
- Restaurálásra vár:
- Felőtt koporsó tetejének középső deszkája, melyen vászonra festett Krisztus ábrázolás látható töredékesen

A felsorolt tárgyak faanyagának állapota jónak mondható, annak ellenére, hogy nedves,

zárt térből kerültek elő. Erős rovarfertőzés a klimatikus viszonyok miatt nem alakulhatott ki. A gombafertőzés sem terjedt el oly mértékben, hogy a tárgyak anyagszerkezetében jelentősebb károkat, egy általános degradációt okozott volna. Ilyen csak lokálisan fordult elő.

A koporsóknak a kriptából történt feltárása után a találási helyhez hasonló klimatikus viszonyokat biztosítottunk. Azután változtattuk a tárolási körülményeket, azaz néhány százaléknival csökkentettük a páratartalmat. Ezt többször megismételve elértük a faanyag fokozatos száradását, melynek eredményeképpen a tárgyak alkalmazkodtak a normál klíma-viszonyokhoz. Ennek következtében nem játszódtak le a hirtelen száradásból eredő káros folyamatok (széthasadás, lemezes széthullás, erős görbülések megjelenése stb.), a fizikailag kötött víz kipárolgása fokozatosan, lassan mehetett végbe. A tárgyak fertőtlenítése PentaCl-fenol gőzében történt, mely erős rovar- és gombaölőszert.

Alábbiakban a fekete alapon Krisztus ábrázolással díszített, fehér feliratozású koporsótető restaurálását ismertetem.

Állapotleírás:

– Faanyag állapota, hiányai:

A koporsótető szétesett a két oldalsó és az egy tetődeszkájára. A fenyőfadeszkák gombafertőzöttek (barna korhadás, felületi penészesedés) és szórványos rovarfertőzés nyomai láthatóak (ismeretlen eredetű felszíni rágások, szórta Anubium punctatum nyomok). A bal oldali deszka (Krisztus jobb kezével) fej felőli végén nagy, korhadásokból eredő hiány, és ugyanitt a deszkaszálon hosszanti kitérés mutatkozik. A koporsótető trapéz alakú végei hiányoznak. A bal oldali deszka leesett, a jobb oldali kiegészítő lécszelethez (az elhegyesedő vége) hiányzik, a meglévő rögzítése sem stabil a korhadt facsapokon. A bal lécszelethez és deszka között, Krisztus karjánál festett papír átfedés látható, feltehetően készítéskorabeli javításként az alatta lévő kitérés elfedésére. A kitérés valószínűleg a rögzítő facsapok beütésére szolgáló lyukak fúrásakor keletkezett. A belső nyersfa felületen a különböző bomlási folyamatokból származó elszíneződések és felületre tapadt szemcsés szennyeződések találhatóak.

– Festett felület:

Fekete alapszínen, a koporsó hosszában a Megfeszített Krisztus teste ábrázolva, kezei lenyúlnak az oldallapokra. Színei: rózsaszín, sötét árnyalás, vörös, feketésbarna. A tető és oldallapokon fehér vonal és ornamentikus díszítés, az oldallapokon két-két sor felirat. A felület erősen szennyezett, kopott. A festés több helyen pereg a felületről, ugyanakkor egyes részekeken kemény, besötétedett lakkréteg borítja. A felirat és a díszítés egyes felületi részekben csak nyomokban látható, néhány helyen teljesen eltűnt.

A restaurálás lépései:

- Tisztítás
- Festékréteg rögzítése
- Szilárdítás
- Kiegészítés
- Retus
- Felületkezelés

Festett felület tisztítása

Ez az első és a legfontosabb lépés annak érdekében, hogy a nagyon érzékeny felület stabilizálható legyen.

– Mechanikai:

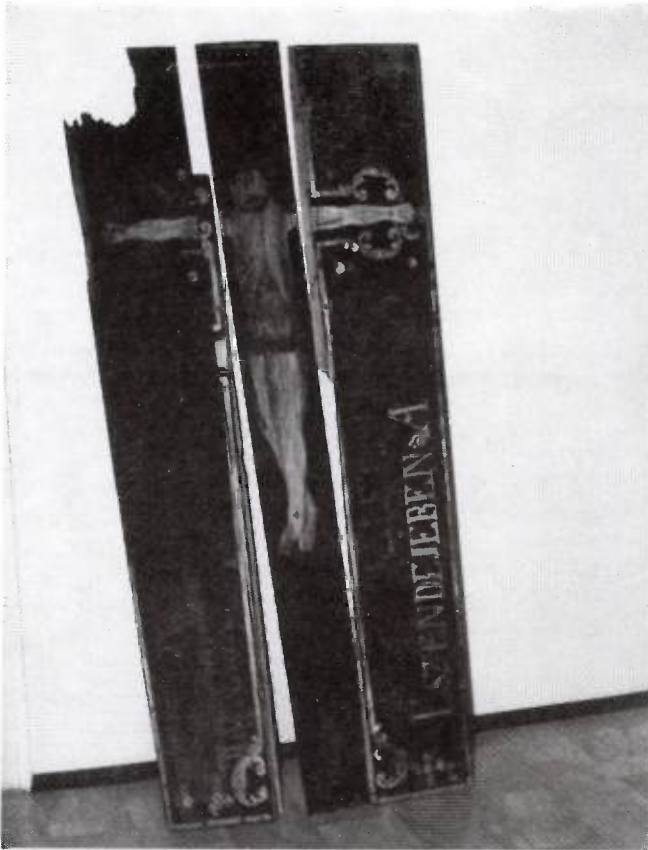
Puha ecsettel nagyon óvatosan a szárazon eltávolítható porszerű szennyeződések.

– Vegyszeres:

A felületre tapadt barnás-vörös és szürke-fátyolos szennyeződések, valamint a beburnult lakk réteg eltávolítása.

Tisztítási próbák: ezek során kiderült, hogy a festett felület poláros oldószerekre érzékeny, ezért tisztítás főképpen apoláros oldószerekkel kivitelezhető. A kipróbált szerves oldószerek közül a szennyeződések eltávolítására a lakkbenzin bizonyult a leghatékonyabbnak, egyben legkíméletesebbnek. A barna lakkréteg leoldására viszont a dimetilformamid

és helyenként óvatosan alkalmazva a Cellosolv (poláros oldószert, etilén-glikolmono-etiléter) vált be legjobban. A tisztítás tamponálással és óvatos visszatöreléssel történt, a vastagabb szennyeződés és lakkrétegek eltávolításához szikét is használtam. Végül egy-egy felületrész tisztítása után terpentines áttörést alkalmaztam a szennyeződés-maradványok eltávolítása érdekében.

9. kép: A koporsó tisztítás és retus közben – kiegészítés előtt (Restaurátor: Deák Endre Foto: Deák Endre)

Festetlen fafelületek tisztítása

A rátapadt szennyeződések kemény sörtecsettel távolítottam el. A felület vegyszeres tisztítását zsíralkoholszulfonátból (felületaktív ionmentes tisztítószer) képzett hab segítségével végeztem. (9. sz. kép)

A festékréteg rögzítése

Bármely más restaurátori beavatkozást megelőzően rögzíteni kellett az eredeti festett felületet. Talens Fixatív

Concentrated bizonyult erre a legalkalmasabbnak, mely eredetileg pasztell és szénrajzok rögzítésére szolgál.

Szilárdítás

A koporsótető deszkalemezei a festetlen oldalról kaptak egy általános szilárdítást 5%-os Paraloid B72 (EMA+MA kopolimer) oldatban (Toluol:Aceton 3:1-ben oldva). A meggyengült, korhadt részek teljes átítatásra szorultak.

Kiegészítés

A szükséges kiegészítések:

- a. a bal oldali deszkaelem fej felőli nagy korhadásos hiánya és oldalsó kihaladása
- b. a jobb deszka kiegészítő léccének hiánya

10. kép: A kész koporsódeszka lapok
(Restaurátor: Deák Endre Foto: Deák Endre)

c. a koporsófedél két végét lezáró trapéz alakú lapok pótlása.

a. A bal deszkaelem kiegészítése:

A tisztán fával történő kiegészítés nem megvalósítható az eredeti felület roncsoltsága miatt, mely a pontos illesztést lehetetlenné teszi. Készítettem egy megfelelő méretű, a hiány formájának belülről nagy vonalakban, kívülről a deszka élének pontosan megfelelő, azonos szálirányú kiegészítést. A belső élbe szögeket vertem a műgyantában való jobb rögzülés érdekében. Külső éleit a koporsódeszka külső élének megfelelően állítottam be és rögzítettem. A fennmaradó részeket epoxigyantába (Araldit AW106+ Harter HV953U) kevert faliszttal töltöttem ki. Kötés után a megfelelő szintre csiszoltam. Az oldalsó hasadás kiegészítését is epoxigyantába kevert faliszttal végeztem. (10. sz. kép)

b. A hiányos léccének elkeskenyedő részének kiegészítését fenyőfából végeztem. A lécek és a koporsódeszka

fúrataiból eltávolítottam a régi csapolás maradványait, majd elvégeztem a visszarögzítést új csapokkal és PVAc alapú diszperziós ragasztóval.

c. A két véglap elkészítésével megoldódott a hosszanti lapok alátámasztása is. Ennek következtében a koporsófedél elemei jól illeszthetők és eredeti helyzetüknek megfelelően bemutathatók. Nem alkalmaztam sem oldható, sem oldhatatlan kötést. A két véglap alsó kis fémfüleire támaszkodnak az oldallapok, melyekre stabilan fölfekszik a felső lap. A két véglapot szétcsúszás ellen egy belső összekötő léccel rögzítettem egymáshoz, valamint belső, támasztólappal láttam el az elbillenés megakadályozására.

Retus (temperával végeztem)

- A kiegészített felületeken az alapszín aláfestése (feketés barna)
- A Krisztus alak retusa – mellkas, ágyékkötő, kezek (rózsaszín, vörös, fekete)
- Betűk, ornamentikus díszítések retusa (szürkés-fehér-okker)

Felület levédés

Rowney matt varnish-sal

A többi tárgyon végzett munkákat csak röviden ismertetem.

- Gyermekkoporsó
Tisztítás: festett felület lakkbenzin, terpentín
fafelület mechanikus tisztítása
- Felület levédése: Rowney matt varnish-sal
- Keresztek
Tisztítás: mechanikusan, szikével
Festékrögzítés: Talens Fixatív Concentrated
Retus: vörös és fekete díszítések, feliratok
Felület levédése: Rowney matt varnish-sal
- Felnőtt koporsótető, festett
Tisztítás: mechanikusan
Felület levédése: Rowney matt varnish-sal

A felnőtt koporsó tetejének festett vászonnal borított középső deszkája még restaurálásra vár. Ez a tárgy állapota és összetettsége miatt igen érdekes problémákat vet fel majd a jövőbeni restaurálásra vonatkozóan.

A munka során különös és érdekes volt újra és újra szembesülni a ténnyel, hogy ezek a tárgyak (restaurátori szempontból festett fenyődeszka) az emberi élet utolsó fontos eseményének a kellékei.

A kiegészítésekkel kapcsolatos famunkák elvégzésében segítségemre voltak Nagy László és Benei Elemér bútorrestaurátor kollégák.

Irodalomjegyzék

- BALASSA Iván
1989 A magyar falvak temetői Budapest
- BÁRTFAI SZABÓ László
1938 A földesurak befolyása Gyöngyös életére és gazdasági fejlődésére In: Gyöngyösi Kalendárium 23-66
- DERCSÉNYI Dezső-VOIT Pál
1979 Heves megye műemlékei III. Budapest 30-31.
- DEZSÉRI BACHÓ László
1944 A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös 110-121
- DOMANOVSKY Endre
1979 Korok ruhái. Budapest
- DÓZSA Katalin
1990 Magyar viselettörténet – előadás-vázlat
- DRASKÓCZY István
1984 Gyöngyös település és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről Gyöngyös 91-128.
- KOVÁCS Béla (Szerk.)
1984 Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta Eger
- LAKNER Judit
1993 Halál a századfordulón. Budapest In: História Könyvtár Monográfiák 3.
- LÉNÁRT Andor
1978 Gyöngyös város XVIII. századi igazgatásáról. In: Archivum 7. Eger 5-27
- NAGY Géza
é.n. A magyar viseletek története. Budapest
- NAGY Iván
1857-1868 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest
- OROSZ Ernő
1906 Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családai
- SZABÓ János Győző
1984 Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. In: Tanulmányok Gyöngyösről Gyöngyös 21-90

B. Gál Edit–Szilcz Ágnes–Deák Endre

Lebensweise und Begrabungsbräuche in Gyöngyös Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts

Seit dem Bombenangriff im Jahre 1944 stand, eine der ältesten Kirchen in Gyöngyös die Kirche von Sankt Elisabeth fast in Ruinen. 1992 wurden die Erneuerungsarbeiten angefangen, dann hat man die Krypta unter dem Chor entdeckt, deren Freilegung im Sommer 1993 beendet wurde.

Obwohl man aufgrund ihrer topografischen Lage und der während der Erneuerungsarbeiten gefundenen Fensterüberresten eindeutig sieht, dass es sich um eine Kirche handelt, die im Mittelalter gestiftet wurde, hat man über ihre Geschichte bis zum 16-17. Jahrhundert

keine schriftlichen Daten. Anfang des 17. Jahrhunderts siedeln sich, auf die Initiative der Grundherren der Stadt aus den oberländischen Bezirken slavische, vorwiegend gewerbliche, protestantische Familien in Gyöngyös an. Ihre Wiederbekehrung nehmen die Franziskaner auf sich, und dazu wollen sie die Sankt Elisabeth Kirche ausserhalb der Stadt haben. Seit 1645 werden hier in slavischer und ungarischer Sprache heilige Messen gehalten. Von 1775-1779 wird das Gebäude erneuert, zu dieser Zeit wird unter anderem die Krypta gebaut oder gereinigt. Der von uns erschlossene Begrabungsort wird datierbar zwischen 1783 und 1822 benutzt. Gegen 1788 wird auch sie auf die Anordnung von Joseph II. geschlossen, und es gibt auch hier bis 1800 keine Begrabungen. Während es vor dem Absperren die Zellenbegrabung gibt, die Maria Teresia geregelt hat, nach der Wiedereröffnung, nach 1800, werden die Särge aufeinandergestellt. Die gefundenen Trachten dokumentieren sehr gut die Kleidungsgewohnheiten einer zu der wohlhabenderen Schicht gehörenden Volksgruppe. Es ist spürbar, dass sich diese Gruppe in 200 Jahren völlig assimilierte und ihre "Isoliertheit" nur in den Messen in slavischer Sprache aufrechterhielt. Die geschichtliche Forschung, die aufgrund der Namen gemacht wurde, hat auch die gesellschaftliche Lage der hier begrabten aufgeklärt. Aus dieser Forschung wissen wir, dass fasst jeder von ihnen im Bezirk ihre adlige Abstammung bewiesen hat, in einigen Fällen stellte sich auch das heraus, was für ein Handwerk sie betreiben haben. Eine Verordnung des Rates aus 1774 schreibt vor, dass die Vorsteher der Stadt in den kirchlichen Krypten kostenlos begraben werden. Das ist kein Zufall, dass wir hier die Gebeine einiger Obernichter, Notare der Stadt, oder deren Familienmitglieder finden. Die Kleidungen sind völlig gebräuchliche Stücke, die man Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts trug, solche sind zum Beispiel der tschakogeschchnittene, Dolman, die enge, mitgeschmückte Hose, das Seidenhalstuch, die Stiefel und der sogenannte "Tot-Hut", oder bei den Frauen das viereckige Schultertuch, Seidenweste und der dicht gefaltete Seidenrock, die Schürze, die Pantoffelschuhe ohne Absätze und die Haube.

B.GÁL EDIT
MÁTRA MUZEUM
H-3200 GYÖNGYÖS
Kossuth u. 40.

SZILCZ ÁGNES
NÉPRAJZI MÚZEUM
H-1055 Budapest
Kossuth tér 12.

DEÁK ENDRE
DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM
H- 3300 Eger
Vár 1.